ROLAND MRUCZEK
Wrocław

KURZY TARG WE WROCŁAWIU. UWAGI O PIERWOTNYM PLANIE MIASTA

Wydłużone bloki zabudowy przyrynkowej, wytyczone w momencie lokacji, często okazywały się niewygodne w późniejszym funkcjonowaniu miasta; przebijano je zatem różnego rodzaju przejściami i miedzuchami[1]. Jak daleko idące zmiany w pierwotnym rozplanowaniu miasta lokacyjnego udogodnienia te powodowały, świadczy przykład ulicy Kurzy Targ (ryc. 1-3). W świetle obecnych badań[2] okazuje się bowiem, iż ta szeroka arteria, będąca swoistym ewenementem wśród miast śląskich, nie istniała tutaj od czasu lokacji (przynajmniej nie w obecnej postaci), ale że została przebita kilkadziesiąt lat po wytyczeniu bloków przyrynkowych. Swą obecną postać uzyskała najpóźniej u schyłku średniowiecza, zapewne w związku z budową lub już użytkowaniem gotyckiego kościoła św. Marii Magdaleny. Górną granicę stanowi tutaj budowa kamienicy na parceli Kurzy Targ 5, której portal nosi datę 1481[3]. Podobne, choć znacznie węższe przejścia przecinające kwartały przyrynkowe znamy ze Strzelina, Świdnicy[4] i Niemodlina[5] oraz pozostałych kwartałów zabudowy przyrynkowej samego Wrocławia (obecnie istniejące ulice Więzienna, św. Doroty oraz nie istniejące przejście między kamienicami przy Rynku 4 i 5).

Odkryte w trakcie badań obiekty pozwalają wyróżnić w tym miejscu trzy horyzonty osadnictwa. Są to kolejno (ryc. 4-17):

I – osadnictwo przedlokacyjne, które wiązać należałoby z otoczeniem kościoła św. Marii Magdaleny (drogi na Szczepin ?), sygnalizowane już dawniej[6].

II – zabudowa mieszkalna i gospodarcza funkcjonująca w dwu fazach w ramach nie istniejących obecnie działek lokacyjnych, położonych między dzisiejszymi

---

[1] Por. LASOTA, CHOROWSKA 1995, s. 66.

[2] Badania wykopaliskowe przeprowadził w 1998 r. zespół pod kierownictwem dr. A. Limisiewicza w składzie: mgr A. Bilińska, mgr R. Mruczek, mgr inż. M. Stefanowicz, mgr Z. Wiśniewski. Konsultantem naukowym był dr C. Lasota. Szczególne podziękowania winni jesteśmy prof. dr. hab. J. Rozpędowskiemu za wprowadzenie w problematykę badań miasta lokacyjnego. W badaniach uczestniczyli czasowo: mgr P. Konczewski, T. Dąbrowa, mgr M. Opalińska i mgr K. Kamiński. Wykop I/98 pod instalację kanalizacyjną założono na osi ulicy Kurzy Targ. Miał on przebieg wschód–zachód i dł. 85 m. Średnia jego szer. wynosiła 1 m, maksymalna głęb. zaś 4 m. Zgodnie z propozycją inwestora, prace wykopaliskowe prowadzono odcinkami o średniej dł. 5-6 m; każdy kolejny odcinek eksplorowano dopiero po zakończeniu prac instalacyjnych i zagęszczeniu gruntu na odcinku poprzednim. Wiązało się to ze specyficznym usytuowaniem obecnego wykopu pod instalację, biegnącego wąskim, miejscami niespełna 1 m szerokości pasem nawarstwień archeologicznych zachowanych między dwoma prawie równoległymi wykopami instalacyjnymi założonymi przed 1945 r. Problem stwarzały szczególnie niestabilne, nowożytne warstwy zasypowe o miąższości ponad 2 m. Często uniemożliwiały one doprowadzenie badań do interesującego nas poziomu. Kolejnym poważnym ograniczeniem była długość grodzic stanowiących szalowanie wykopu. Oprócz wykopu I/98 założono 15 odcinków wykopów o przebiegu północ–południe lub zbliżonym, związanych z przyłączami o zróżnicowanej głębokości od 1 do 4 m, oraz kolejny wykop II/98, o przebiegu wschód–zachód, o dł. 72 m, przebiegający całkowicie w strefie zasypów współczesnych. Spośród przyłączy tylko jedno, o numerze 4, przebiegało w strefie nawarstwień średniowiecznych. W związku z tym, iż wykop w zachodniej części ul. Kurzy Targ przebiegał w miejscu starszego wykopu pod instalację, z nieznacznym przesunięciem na północ, profil południowy, oprócz kilku odcinków, stanowił przekrój przez warstwy zasypiskowe wypełniające poprzedni wykop.

[3] Budowla ta wiąże się z III fazą rozwoju wrocławskiej, gotyckiej kamienicy mieszczańskiej, por. CHOROWSKA 1994, s. 6.

[4] Por. LASOTA, CHOROWSKA 1995, s. 66.

[5] Informacja ustna dr. C. Lasoty.

[6] KAŹMIERCZYK 1959, s. 124-126; ostatnio MŁYNARSKA-KALETYNOWA 1986, *passim*; 1995, s. 9-28.

Ryc. 1. Ciąg ulic: Kurzy Targ, św. Marii Magdaleny i Kaznodziejska na widoku B. Weynera z 1562 r.

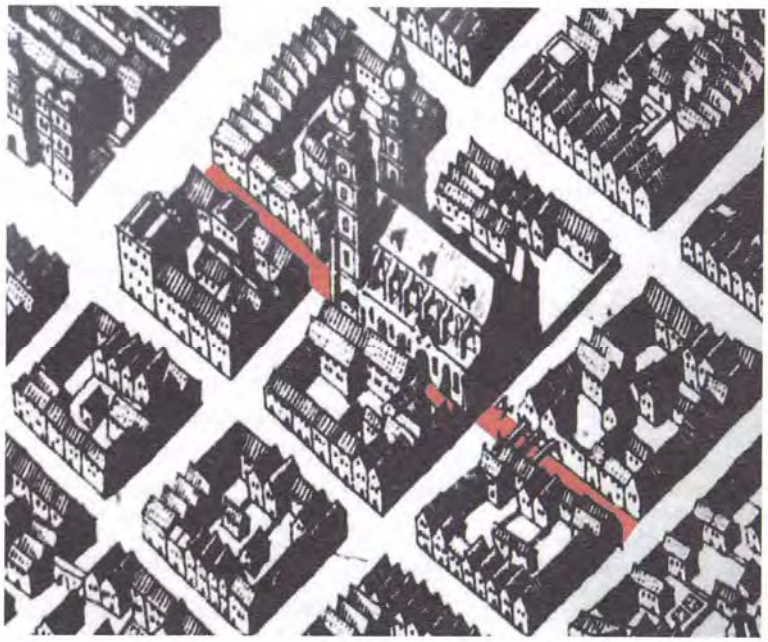

Ryc. 2. Ciąg ulic: Kurzy Targ, św. Marii Magdaleny i Kaznodziejska na widoku Meriana z czasów po 1650 r.

Ryc. 3. Wschodnia pierzeja rynkowa z wylotem ulicy Kurzy Targ na widoku F. B. Wernhera z poł. XVIII w. Zwracają uwagę nietrwałe budowle o charakterze handlowym

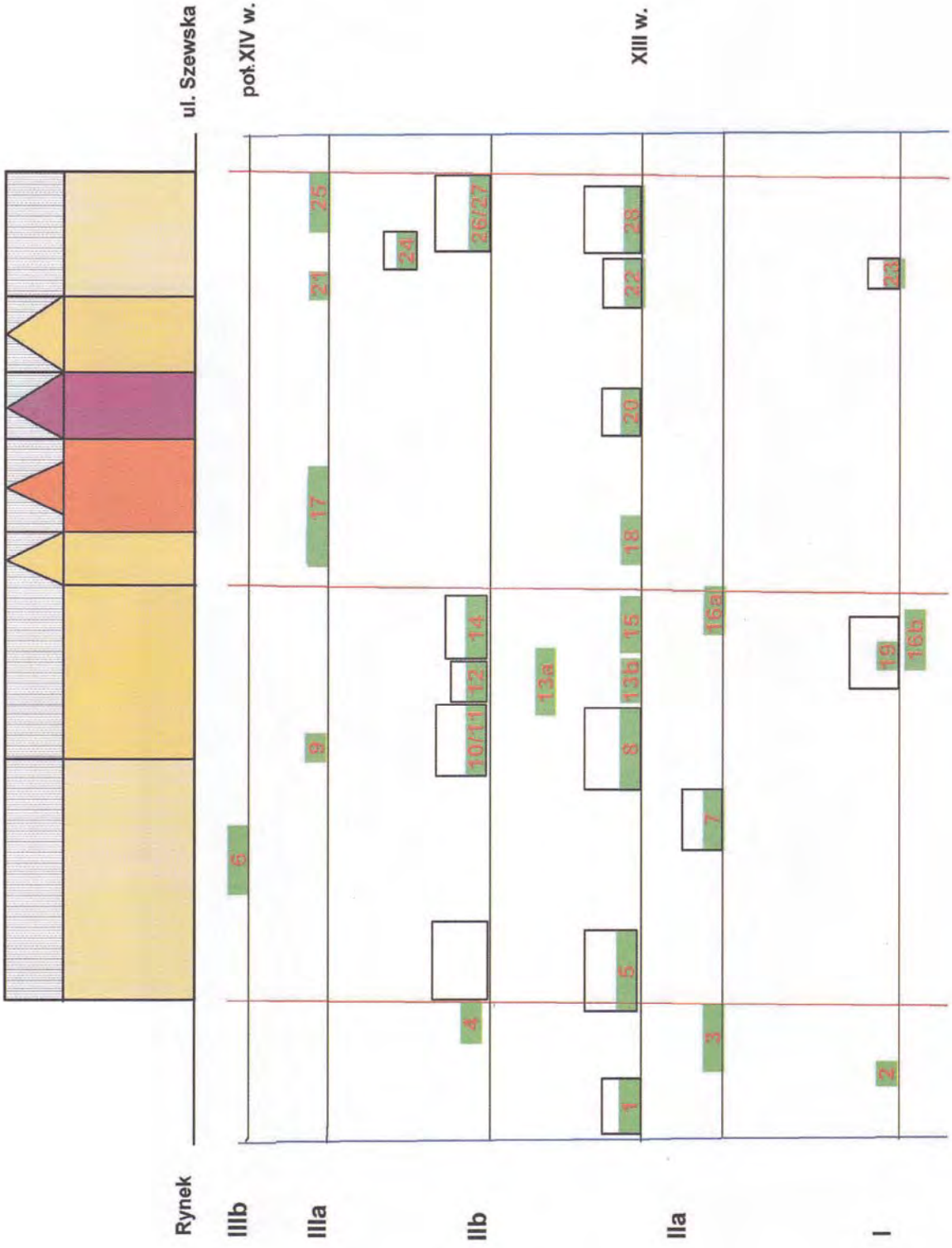

Ryc. 4. Schemat blokowy rozwoju osadnictwa w obrębie Kurzego Targu we Wrocławiu w ujęciu stratygraficznym. Cyframi arabskimi oznaczono zarejestrowane w trakcie badań obiekty, cyframi rzymskimi kolejne horyzonty osadnicze, literami – fazy osadnictwa: I – osadnictwo przedlokacyjne; II – zabudowa działek lokacyjnych, a – faza I, b – faza II; III – ulica, a – trakty drewniane, b – bruk kamienny

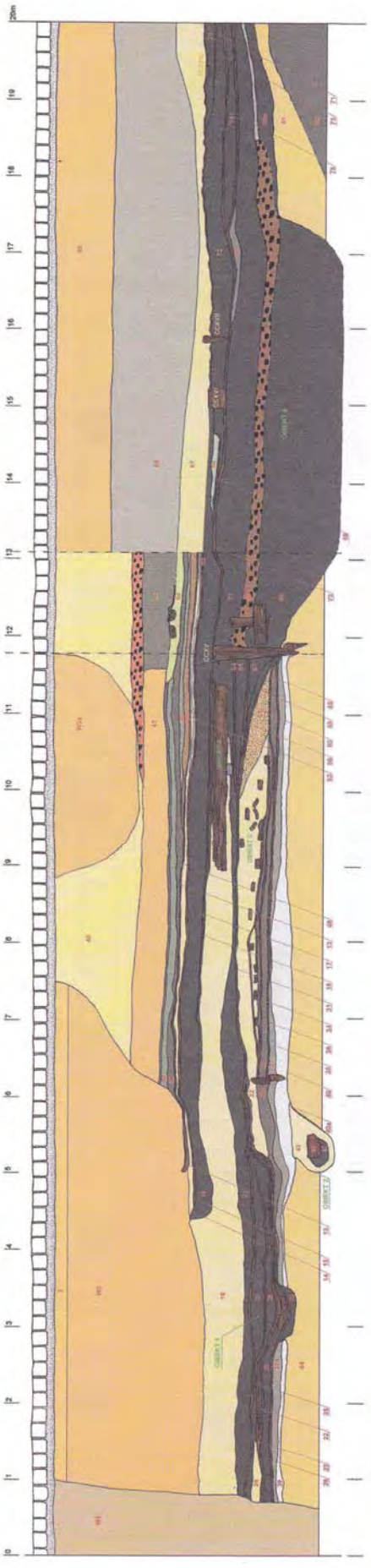

Ryc. 5. Profil północny wykopu I/98. Odcinek I. Sytuacja stratygraficzna w obrębie Rynku i frontowej części działki lokacyjnej zwróconej do niego. Linia wschodniej pierzei rynkowej na 11,8 m

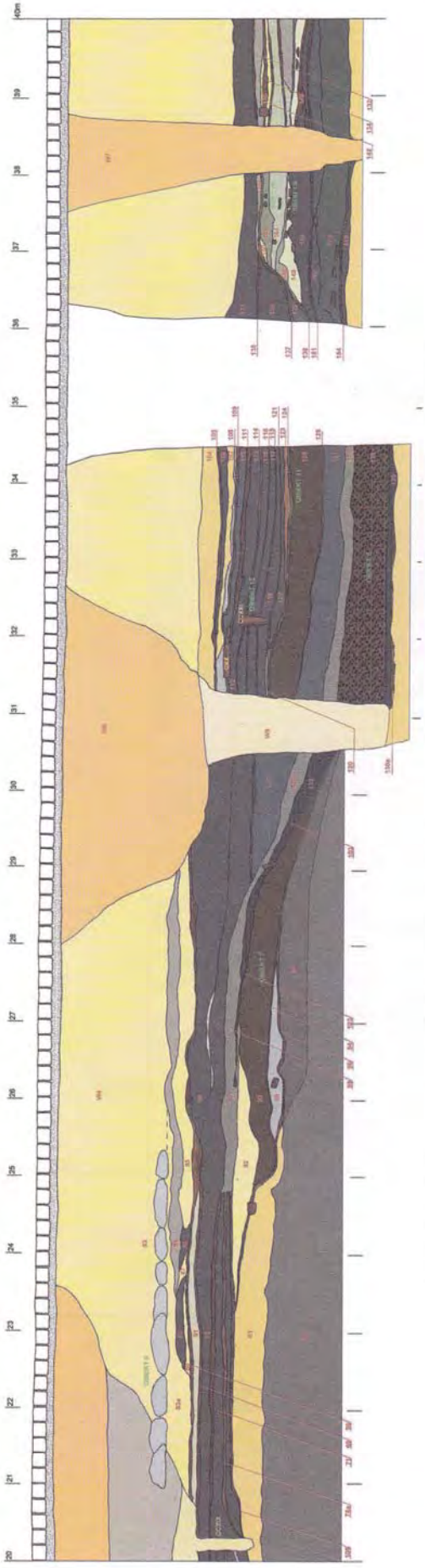

Ryc. 6. Profil północny wykopu I/98. Odcinek II. Sytuacja stratygraficzna w obrębie działki lokacyjnej zwróconej do Rynku

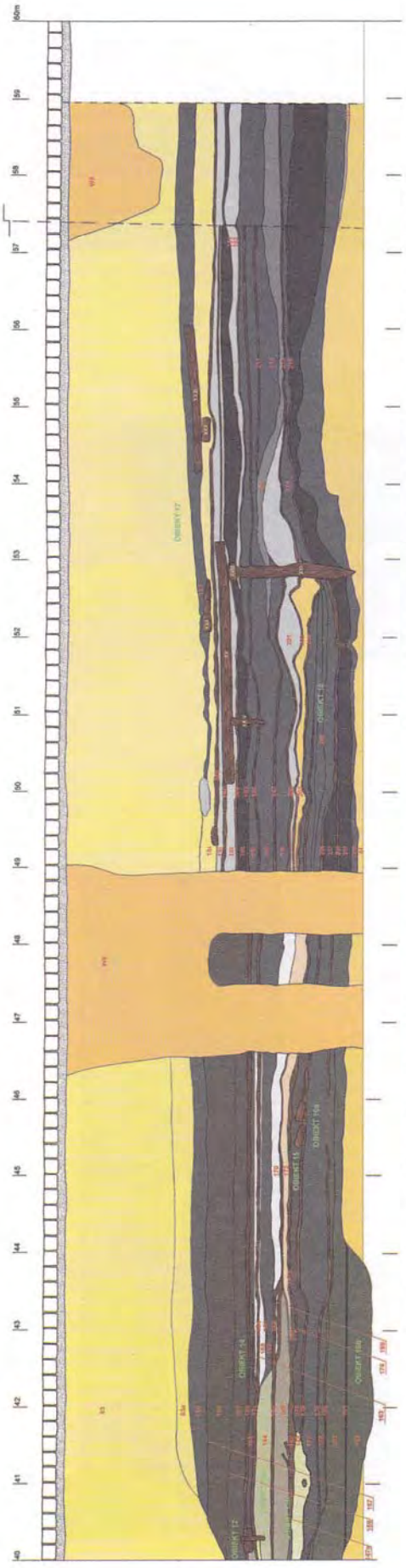

Ryc. 7. Profil północny wykopu I/98. Odcinek III. Sytuacja stratygraficzna na styku działek lokacyjnych – zwróconej do Rynku i do ulicy Szewskiej

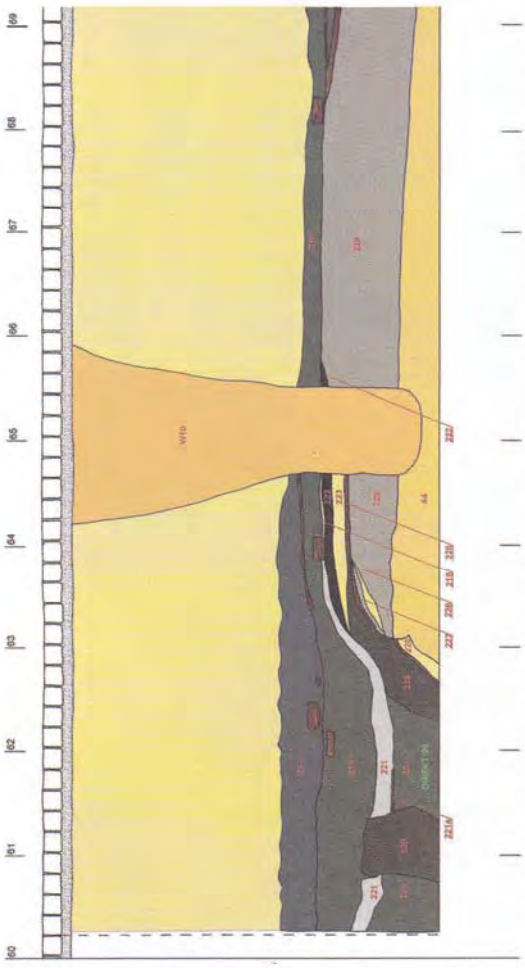

Ryc. 8. Profil północny wykopu I/98. Odcinek IV. Sytuacja stratygraficzna w obrębie tylnej części działki lokacyjnej zwróconej do ulicy Szewskiej

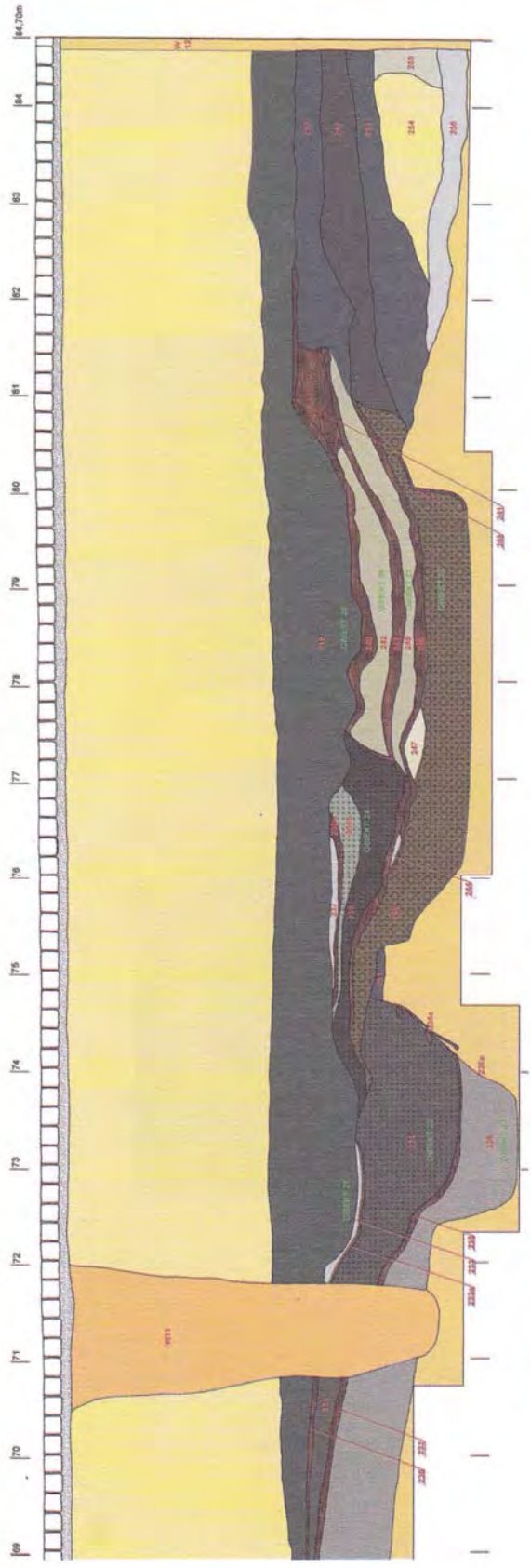

Ryc. 9. Profil północny wykopu I/98. Odcinek V. Sytuacja stratygraficzna w obrębie frontowej części działki lokacyjnej zwróconej do ulicy Szewskiej

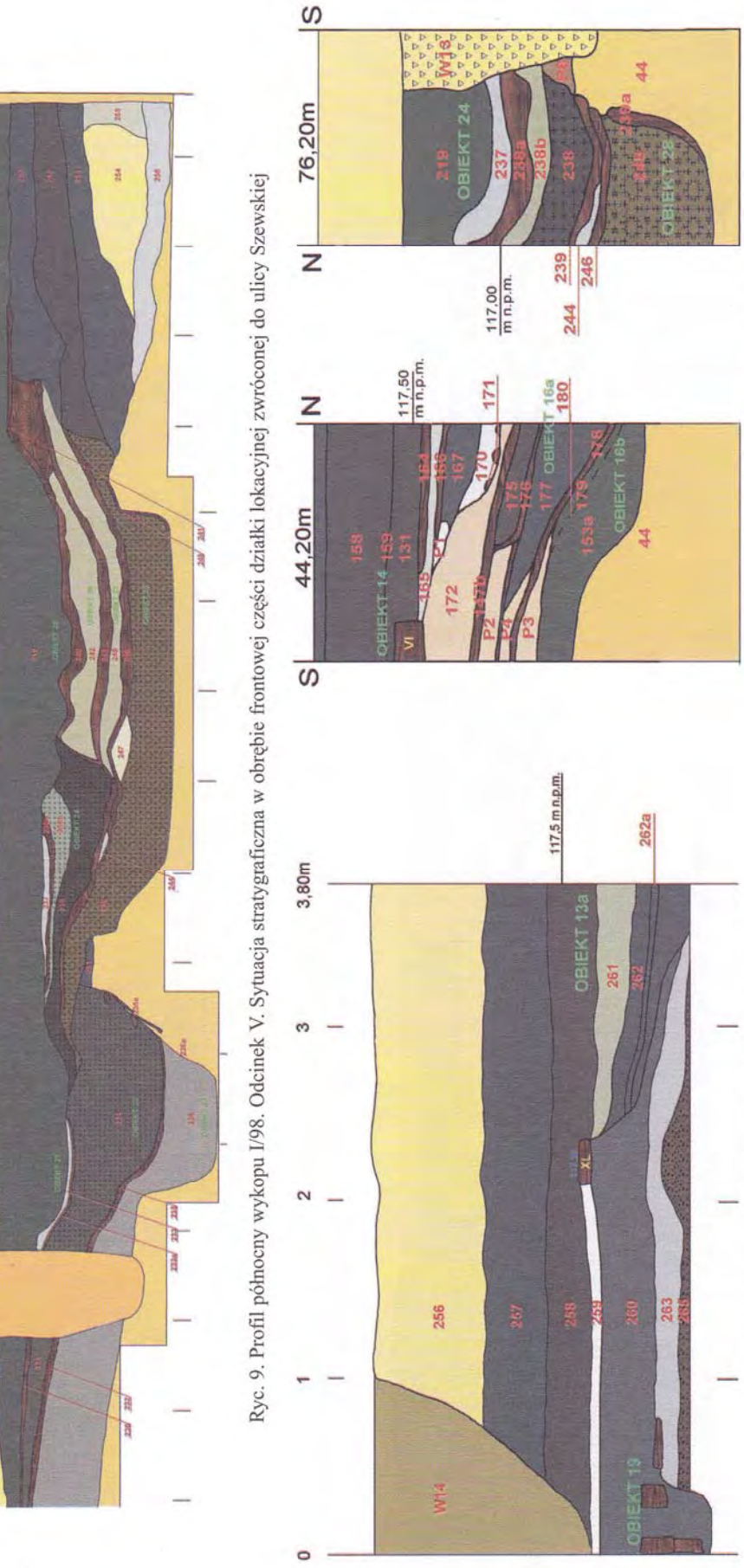

Ryc. 10. Profil wschodni wykopu pod przyłącze nr 4

Ryc. 11. Przekrój w linii południe–północ przez obiekty 14, 15, 16a i 16b oraz północ–południe przez obiekty 24 i 28

Ryc. 12. Obiekty 10, 12, 14 i 15. Konstrukcje drewniane budynków. Rzuty

Ryc. 13. Obiekt 15. Faza I zabudowy działki lokacyjnej zwróconej frontem do Rynku. Przecięty z obu stron w trakcie eksploracji element VIII – dranica z pazą na pióro – pozyskany z destruktu budynku, datowany dendrochronologicznie na czas po 1209 r.

Ryc. 14. Obiekt 12. Faza II zabudowy działki lokacyjnej zwróconej frontem do Rynku. Widok narożnika południowo-wschodniego budynku w konstrukcji ramowo-słupowej. Z podwaliny uzyskano dendrodatę po 1230 r.

Ryc. 15. Obiekt 17. Konstrukcja nośna traktu drewnianego fazy II, datowanego dendrochronologicznie na lata 1258, 1263

Ryc. 16. Obiekt 17. Konstrukcje nośne traktów drewnianych II i III fazy z 2. poł. XIII w.

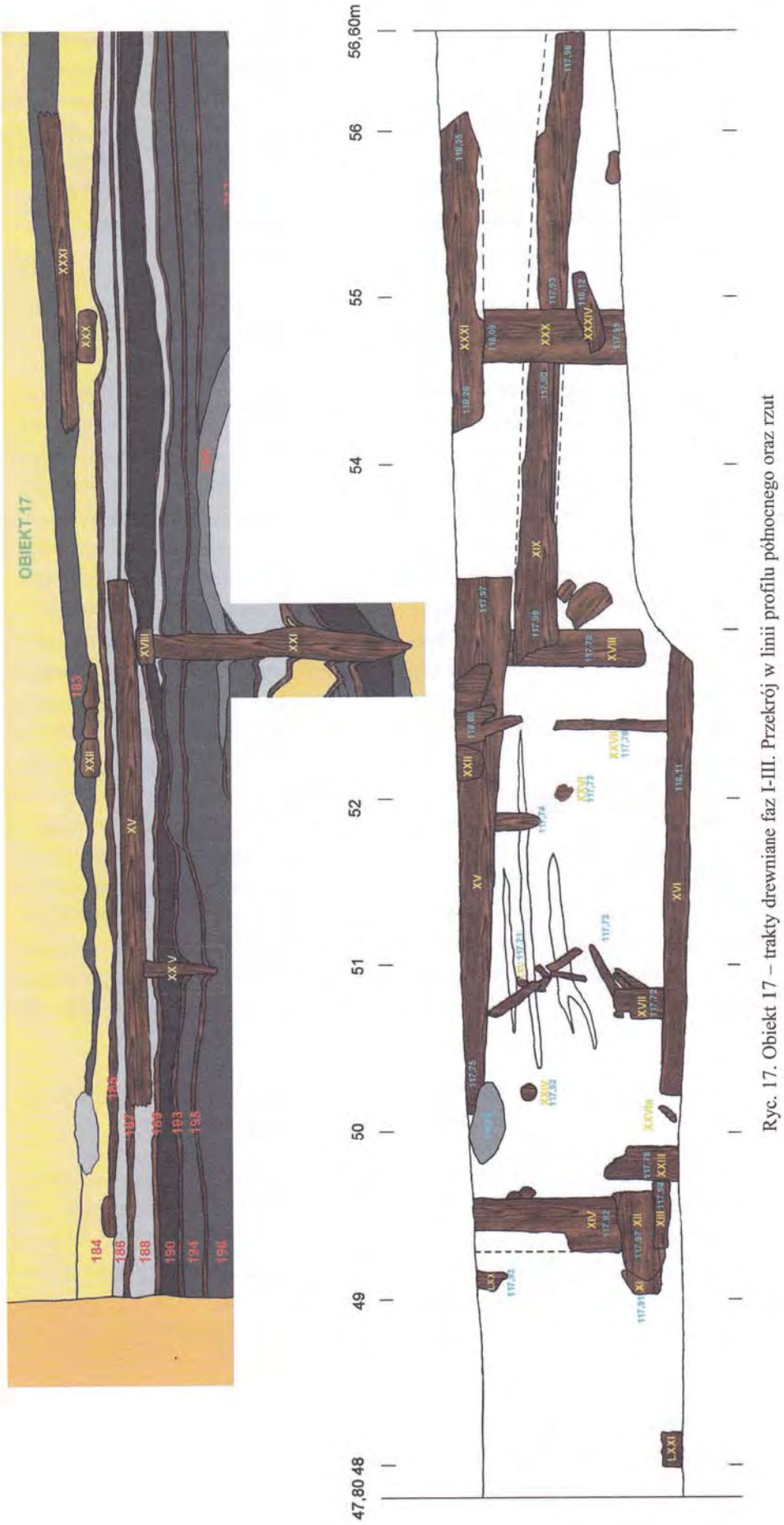

Ryc. 17. Obiekt 17 – trakty drewniane faz I-III. Przekrój w linii profilu północnego oraz rzut

parcelami przy Rynku 32 i 33 oraz przy ul. Szewskiej 74 i 75 wraz ze współczesną im, domniemaną, gospodarczą zabudową Rynku.

III – cztery rozpoznane fazy traktu drewnianego oraz bruk kamienny, związane z powstałą ulicą Kurzy Targ.

Dokładne określenie poszczególnych sekwencji czasowych jest trudne. Niemniej jednak na dzień dzisiejszy okres ten zamknąć można w przedziale od pocz. XIII do pocz. XIV wieku, w niektórych partiach zaś do poł. XIV wieku. Zauważalny jest całkowity brak nawarstwień późniejszych, co generalnie zgodne jest z sytuacją obserwowaną w strefie Starego Miasta. Poziom osadnictwa (prawdopodobnie już wtórny!) z 2. poł. XV w. wyznacza próg portalu budynku przy Kurzym Targu 5. Z badań w innych częściach Rynku wiemy, że poziom ten bywał wyższy od obecnego.

OSADNICTWO PRZEDLOKACYJNE

W pierwszym etapie zagospodarowania terenu doszło do wyrównania stropu humusu[7]. Znajdował się on na poziomie co najmniej ok. 117,5 m n.p.m., co udało się stwierdzić na dość długim odcinku wykopu bliżej ul. Szewskiej. Jest to zgodne z ustaleniami dotyczącymi poziomu gleby pierwotnej w obrębie Rynku, gdzie występowała nawet na wysokości 117,7 m n.p.m. Trudno powiedzieć, czy od razu zdjęto miejscami nawet 0,5-0,7 m humusu, co zarejestrowano przed frontem późniejszej działki lokacyjnej zwróconej do Rynku, czy też jest to wynik nasilonego osadnictwa, którego ślady zostały zatarte przez najstarsze uchwycone obecnie obiekty. Trudno z całą pewnością rozstrzygnąć, które obiekty należy z nim wiązać. Najpewniej wymienić tu trzeba obiekt 19 (ryc. 10) – budynek drewniany zagłębiony w humusie, położony na granicy działek Rynek 33 i nie istniejącej, ulokowanej w miejscu obecnej ulicy. Taka lokalizacja, o ile mamy tu do czynienia z budynkiem przeciętnej wielkości, sugerować może, że nie liczono się tutaj z granicą parceli, nawet jeśli wzięlibyśmy pod uwagę fakt pewnej płynności podziałów lokacyjnych. Dalej wymienić trzeba obiekty: 16b (ryc. 7) – jamę o nie określonej funkcji, wyraźne ślady prac niwelacyjnych w stropie calca pod obiektem 18; obiekt 23 (ryc. 9) – zagłębioną w humusie piwniczkę[8]; obiekt 2 (ryc. 5) – jamę odpadkową[9] oraz, być może, dyskusyjny, trudny do zinterpretowania obiekt 3 (ryc. 5). Jest to destrukt konstrukcji drewnianej[10], egzystującej w dwóch fazach. Posadowiono ją na warstwie próchnicy będącej wynikiem gospodarczego użytkowania tego miejsca. Jego wschodni kraniec pokrywa się z linią obecnej pierzei rynkowej, zatem ewentualna konstrukcja występowałaby przed jej front aż o 6 m. Sprawiałby on więc wrażenie kolejnego obiektu nie liczącego się z granicami działek lokacyjnych. Dopatrywać się w nim można – co chyba najbardziej prawdopodobne – reliktów jakiegoś ciągu komunikacyjnego o przebiegu północ–południe, związanego ze wschodnią pierzeją rynkową. Byłby to zatem stratygraficznie najstarszy obiekt w obrębie wykopu, poświadczający istnienie regularnego rozmierzenia w miejscu obecnego Rynku.

ZABUDOWA MIESZKALNA I GOSPODARCZA FUNKCJONUJĄCA W RAMACH DAWNYCH DZIAŁEK LOKACYJNYCH

Działka zwrócona frontem do Rynku

Faza I

Pierwsza faza osadnictwa na wytyczonej już działce lokacyjnej rysuje się dość zagadkowo. Wiele wskazuje bowiem na to, że zarejestrowany relikt budynku frontowego – obiekt 5 (ryc. 5) – poprzedziła starsza budowla stojąca w linii wschodniej pierzei rynkowej. Współistniała ona zapewne z obiektem 3 – opisanym już traktem. Za jej istnieniem przemawiają też ślady prac ziemnych prowadzonych w warstwie humusu i stropie calca[11] w sąsiedztwie obiektu 5. Po zniszczeniu domniemanego traktu zarówno jego destrukt, jak i teren do ok. 14 m w głąb działki przykryto warstwą żółtego piasku. Dopiero z tego poziomu wykonano wkop pod budynek frontowy – obiekt 5. Ten podpiwniczony budynek miał przynajmniej ok. 6 m długości.

[7] Strop calca na całej długości wykopu zarejestrowano na poziomie 116,7 m n.p.m.

[8] Dotąd rozpatrywano ją w ramach parceli lokacyjnej zwróconej do ulicy Szewskiej.

[9] Sytuacja stratygraficzna zarejestrowana w profilu jest myląca; jamę wykopano skośnie – zapewne z poziomu humusu pierwotnego.

[10] Budynku?, podcienia?; przedproża?

[11] Między 17,5 a 20 m długości wykopu I/98.

Zbudowano go w konstrukcji ryglowej (ramowo-słupowej), z której – w obrębie wykopu – zarejestrowano fragment przeciętej podwaliny[12] oraz prawdopodobnie dwóch zastrzałów. Do momentu zniszczenia (?) odłożyła się w nim warstwa mierzwy o miąższości do 1,1 m. Współcześnie z nim istniały: obiekt 8 (ryc. 6) – budynek gospodarczy na zapleczu działki – oraz obiekt 1 (ryc. 5) – najpewniej budynek o funkcji handlowej, położony w obrębie Rynku. Pierwszy z nich miał długość ok. 7-8 m i zagłębiony był na ok. 1,4 m. Zbudowano go w konstrukcji ryglowej (ramowo-słupowej)[13]. Wkrótce po wzniesieniu został zniszczony na skutek pożaru. O krótkim jego istnieniu świadczy również prawie zupełny brak warstw związanych z jego użytkowaniem. Pewnym wyjaśnieniem tego faktu zdaje się być obecność położonego nieco na zachód od niego obiektu 7 (ryc. 6), który – jak przypuszczamy – mógł być budynkiem gospodarczym użytkowanym i rozebranym przed powstaniem opisanego obiektu 8[14]. Z kolei obiekt 1, niewątpliwie o funkcji handlowej, zarejestrowano w obrębie Rynku, w odległości ok. 6,5 m na zachód od linii zabudowy pierzei wschodniej. Miał on długość ponad 4,35 m i głębokość ok. 0,3 m; w jego części środkowej zanotowano jamę odpadkową o głębokości 0,6 m. Współczesne im były: obiekt 13b (ryc. 7) – bliżej nie określony relikt konstrukcji drewnianych[15] i obiekt 15 (ryc. 7, 13) – kolejny bliżej nie określony relikt konstrukcji drewnianych, choć w tym wypadku więcej przemawia za interpretowaniem go jako budynku[16]. Z jego destruktu pozyskano dendrodatę po 1209 r.[17] Obiekty 1, 5, 8, 13b i 15 uległy jednocześnie zniszczeniu przez pożar. Ślady ognia były szczególnie widoczne w przypadku trzech ostatnich obiektów.

[12] Obiekt został w znacznym stopniu zniszczony podczas XIX-wiecznych prac instalacyjnych. Dostępny był tylko w profilu północnym wykopu I/98. O jego konstrukcji wnioskujemy też na podstawie warstwy gruzu szachulcowego, wyróżnionej w destrukcie obiektu.

[13] Zidentyfikowano w znacznym stopniu zwęglone dranice tworzące podłogę; całość przykrywała gruba warstwa gruzu szachulcowego.

[14] Jego wypełnisko stanowiła warstwa mierzwy o miąższości ok. 40 cm. Obiekt w obecnej, mocno przekształconej postaci miał zachowaną dł. 4,7 m.

[15] Ze względu na obecność nasypu piaszczystego i dużej ilości elementów drewnianych nie można wykluczyć, iż jest to kolejny relikt budynku.

[16] Zachowana *in situ*, nadpalona, podłoga budynku oraz poziom niwelacji destruktu, w którym zanotowano elementy konstrukcyjne m.in. ściany – w postaci dranicy z pazą na pióro, datowanej dendrochronologicznie na czas po 1209 r.

[17] Krąpiec 1999, tab. 1-2,4.

Faza II

Kolejną fazę osadnictwa otwiera obiekt 4 (ryc. 5) – element tzw. przedproża lub chodnika-pomostu o szerokości ok. 2,8 m, położony przed budynkiem frontowym[18]. Zagadkowy jest natomiast – może tylko pozorny – brak śladów samego budynku frontowego II fazy. Jeśli istniał, nie był podpiwniczony a posadowiono go na palach, które, być może, błędnie interpretujemy jako elementy traktu drewnianego. W tym czasie w tylnej części działki funkcjonowały: obiekt 13a (ryc. 7) – kolejny bliżej nie określony relikt konstrukcji drewnianych, z którego pozyskano dendrodatę po 1223 r., oraz, po jego zniszczeniu, gospodarczy zapewne, podpiwniczony budynek o długości ok. 5,5 m, zarejestrowany w terenie jako obiekt 10/11[19] (ryc. 6, 12), z którego podwalin uzyskano dendrodaty po 1224 i po 1227 r., i tuż za nim położony, niepodpiwniczony budynek o długości ok. 3,5 m – obiekt 12 (ryc. 6, 7, 12, 14), datowany dendrologicznie na czas po 1230 r. Stanowi on dobrze zachowany relikt narożnika budynku w konstrukcji ryglowej (ramowo-słupowej). Stan zachowania budowli pozwala na jej dość dokładną rekonstrukcję. Nie odbiega ona pod względem rozwiązań konstrukcyjnych od dotychczas odkrytych na terenie Wrocławia[20]. Ścianę wschodnią budynku, złożoną zapewne z pionowo ustawionych dranic, osadzono w pazie belki podwalinowej. Ściana południowa miała prawdopodobnie dodatkową warstwę dranic od zewnętrznej strony podwaliny. Zachował się również dźwigar z gniazdami legarów podłogi[21]. Podwalina miała zacios, sugerujący istnienie w narożniku połączenia na nakładkę węgłową prostą. Stabilizował ją pojedynczy dybel. Współczesny obiektowi 12 był położony za nim, przy granicy odkrytych działek lokacyjnych, obiekt 14 (ryc. 7, 12) – relikt, podpiwniczonego początkowo, budynku gospodarczego o długości ok. 5,5 m[22].

Działka zwrócona frontem do ulicy Szewskiej

Faza I

Równolegle z obiektami 1, 5, 8, 13b i 15 egzystowała zabudowa zwrócona do ulicy Szewskiej. Podpiwniczony budynek frontowy – obiekt 28 (ryc. 9) – miał ok. 6 m długości, przy czym jego zagłębiona część ok. 4 m.

[18] Przed wschodnią pierzeją?

[19] Zachowana długość podwaliny – ok. 4,4 m.

[20] Por. Piekalski 1995, s. 75-87; Chorowska 1994, s. 79-80; informacje ustne innych badaczy oparte na wynikach najnowszych, dotąd nie publikowanych badań.

[21] Układ gniazd legarów wskazuje na przynajmniej dwukrotne użycie elementu jako dźwigara.

[22] Zachowana długość podwaliny – ok. 5 m.

Współczesne mu były: obiekt 22 (ryc. 9) – piwniczka położona tuż za budynkiem, porzucona na krótko przed jego zniszczeniem[23]; obiekt 20 (ryc. 8) – podpiwniczony budynek gospodarczy o długości ok. 5 m, położony w środkowej części parceli oraz obiekt 18 (ryc. 7) – relikt jamy o ścianach wyłożonych drewnem (?). Charakter wypełniska wskazuje na odkładanie się nawarstwień z udziałem wody; dlatego też może to być rodzaj dołu-kanału odpływowego. Obiekty 20, 22 i 28 zostały niewątpliwie zniszczone na skutek pożaru. Można zatem pokusić się o wniosek, iż I faza zabudowy obu parcel, zarówno tej zwróconej frontem do Rynku, jak i do ulicy Szewskiej, została zniszczona w trakcie jakiegoś większego pożaru tej części miasta.

Faza II

W drugiej fazie zabudowy parceli powstał kolejny budynek frontowy – obiekt 26/27 (ryc. 9) – podpiwniczony, o długości blisko 7 m. Po zniszczeniu budynku frontowego pojawił się jeszcze, wkopany w jego destrukt, obiekt 24 (ryc. 9) – relikt piwniczki o długości 3-3,5 m. Zamyka ona sekwencję nawarstwień związanych z funkcjonowaniem tam działki mieszczańskiej.

Ulica Kurzy Targ

Jako obiekt 17 (ryc. 7, 15-17) zarejestrowano dobrze zachowane relikty pierwszych traktów drewnianych związanych z ulicą Kurzy Targ. Wyróżniono cztery fazy:

Faza I – relikty stanowią pozostałość zdjętej nawierzchni. Pierwotna jej szerokość nie jest znana; zbudowano ją z elementów o podobnym przekroju – obecnie 18-19 × 6-7 cm.

Faza II – po zdjęciu nawierzchni I fazy położono dźwigary i legary pod nawierzchnię II fazy. Ze względu na niestabilne podłoże zdecydowano się, przynajmniej miejscowo, na palowanie. Z konstrukcji nośnej traktu uzyskano dendrodaty 1258 i 1263 r. Najbardziej prawdopodobna korelacja II fazy traktu drewnianego ul. Kurzy Targ z odkrytym w analogicznej pozycji stratygraficznej traktem drewnianym o takiej samej konstrukcji przy wschodniej pierzei Rynku, datowanym dendrologicznie na lata 1254-1259[24], każe brać pod uwagę możliwość już tak wczesnego funkcjonowania tutaj ulicy, o której szerokości nic jednak nie wiadomo.

Faza III – po zniszczeniu przez pożar zdjęto resztki nawierzchni traktu II fazy, pozostawione legary zasypano warstwą piasku, a następnie położono dźwigary i legary pod kolejną nawierzchnię. Elementy nawierzchni III, podobnie jak większość legarów, zostały zdjęte. Z konstrukcji nośnej traktu uzyskano dendrodatę po 1209 r., co wskazuje na wtórne użycie elementu.

O istnieniu IV fazy traktu drewnianego świadczy warstwa, która pojawiła się w związku z rozbiórką jego konstrukcji – stanowiła ona treść wypełniska wkopu związanego zapewne z wyciągnięciem legara.

Oprócz wyżej opisanych, relikty nawierzchni i konstrukcji nośnych traktów rejestrowano w różnych miejscach wykopu I/98 (m.in. obiekty 9, 21, 25 oraz wiele pojedynczych elementów jak pale i kołki[25]), nie udało się jednak powiązać ich w sposób pewny z konkretnymi fazami wydzielonymi w nawarstwieniach między 49 a 57 metrem wykopu.

Sekwencję nawarstwień związanych z funkcjonowaniem średniowiecznej ul. Kurzy Targ zamyka obiekt 6 – warstwa dziewięciu głazów ułożonych na wysokości 118,4 m n.p.m. Bruk ten datować można na ok. poł. XIV w. i wiązać z systemem tzw. przedproży kamienic przyrynkowych[26].

DATOWANIE

Kwestią szczególnie trudną wydaje się datowanie bezwzględne wyróżnionych horyzontów osadniczych. Niejasno rysuje się horyzont przedlokacyjny; niewątpliwie ma on bezpośredni związek z funkcjonowaniem kościoła p.w. św. Andrzeja i św. Marii Magdaleny, którego początki T. Broniewski i T. Kozaczewski[27] datują na schyłek XII w. Wobec nieznajomości charakteru tego osadnictwa, może tylko pozornie nie znajduje ono wyraźnego odbicia w materiale ruchomym, pozyskanym w trakcie badań[28]. Pierwszą fazę osadnictwa związanego z funkcjonowaniem działki lokacyjnej, z którym współistniał budynek (kram?) zarejestrowany w obrębie Rynku,

[23] Jest prawdopodobne, iż obiekty zostały zniszczone w tym samym momencie; sytuacja stratygraficzna odzwierciedla jedynie proces rozbiórki destruktów, konkretnie demontaż podwalin budynku frontowego i niwelację nawarstwień.

[24] Kitliński, Limisiewicz i in. 1998, s. 276.

[25] Obszerna ich lista zawarta jest w: Bilińska, Goliński, Ilkosz i in. 1998, t. I, s. 27 i nast.

[26] Informacja ustna dr. C. Lasoty.

[27] Broniewski, Kozaczewski 1967, s. 20.

[28] Zdaniem J. Piekalskiego na obecnym etapie badań nie możemy wykluczyć obecności w tej strefie osady kolonistów niemieckich, wchodzącej w obręb aglomeracji przedlokacyjnej.

datować można na czas po 1209 r., nie później jednak, niż na lata 20. XIII w. Zabudowa obu parcel, zarówno tej zwróconej frontem do Rynku, jak i do ul. Szewskiej, została zniszczona w trakcie jakiegoś większego pożaru tej części miasta. Początki fazy drugiej wyznaczają już z dużo większą dokładnością podwaliny budynków, z których uzyskano daty: po 1223; po 1224; po 1227 i po 1230 r. Można zatem przyjąć, że zabudowa ta funkcjonowała w latach 30. tego stulecia. Ewentualna, poszukiwana przez wielu, cezura roku 1241 r. nie jest szczególnie wyraźna, choć z pewnością wskutek jakiegoś pożaru w latach 30. lub 40. XIII w. zniszczona została część frontowa działki zwróconej do ul. Szewskiej. Ślady spalenizny zauważalne były także w większości obiektów funkcjonujących w obrębie działki zwróconej do Rynku. Moment przebicia ulicy określić można, niestety, tylko w przybliżeniu na lata 40. lub 50. XIII w., w oparciu o datowanie konstrukcji nośnej traktu II fazy, z której uzyskano dendrodaty 1258 i 1263 r., co pozwala na pewną korelację z odkrytym w analogicznej pozycji stratygraficznej traktem drewnianym o takiej samej konstrukcji przy wschodniej pierzei Rynku, datowanym dendrologicznie na lata 1254-1259. Pojawienie się bruku kamiennego wiążemy z powstaniem systemu tzw. przedproży kamienic mieszczańskich, co miałoby miejsce w XIV stuleciu.

* * *

Problem stworzenia lepszej komunikacji między Rynkiem a kościołem parafialnym, wobec wytyczenia szerokiego, pozbawionego – przynajmniej w założeniu – przerw, wschodniego kwartału zabudowy przyrynkowej, musiał zaistnieć bardzo wcześnie. Wskazują na to również doświadczenia pierwszych lokacji śląskich, wykorzystane przy reorganizacji lub zakładaniu miast w 2. poł. XIII wieku. Przebicie przejścia w bloku wschodnim mogło nastąpić w sygnalizowanym przez M. Golińskiego momencie obniżenia rangi pierzei wschodniej[29]. Wówczas to nastąpić miał zaawansowany podział pierwotnych działek lokacyjnych, związany ze stosunkowo najniższymi – w porównaniu z pozostałymi blokami zabudowy przyrynkowej – możliwościami ekonomicznymi jej mieszkańców. Wczesne przebicie w tym miejscu ulicy stawiałoby w nieco innym świetle odkryte poniżej jej poziomów, łącznie około dwumetrowej miąższości, nawarstwienia kulturowe związane z reliktami budowli. Rozpatrywanie ich w ramach działek lokacyjnych, co wydaje się najbardziej prawdopodobne, spowodować musiałoby przesunięcie momentu ich wytyczenia bliżej pocz. XIII w.,[30] zgodnie ze starszymi sugestiami i ustaleniami. Jak wiadomo, zasięg terytorialny i datowanie dwóch pierwszych lokacji nadal jest przedmiotem sporów. Według dość powszechnie przyjmowanego poglądu M. Młynarskiej-Kaletynowej dopiero lokacja Bolesława Rogatki z 1242 r. wiązała się z wytyczeniem szachownicowego układu ulic i placów[31]. Odmienne poglądy w kwestii chronologii i zasięgu miasta lokacyjnego zaprezentował J. Rozpędowski[32]. Wskazuje on na wczesną chronologię tak ukształtowanego ośrodka, łącząc go ze wzmianką o *civitas Vratislaviensis* z 1204 r. Już dawniej J. Pudełko[33] ze względu na długość użytej stopy oraz wielkość i sposób ułożenia działek przyrynkowych w wydłużonych blokach po 8 i 10 parcel wiązał Wrocław pierwszej lokacji z typowymi realizacjami śląskimi podjętymi do roku 1241. Również według T. Kozaczewskiego[34] pierwszym elementem układu regularnego było już *civitas* z 1204 r. Jeśli wierzyć wynikom badań

[29] Por. Goliński 1997, s. 20 i n.

[30] Wyniki badań dendrochronologicznych prób drewna z Kurzego Targu przedstawić wypada w kontekście innych, uzyskanych w ostatnich latach datowań obiektów położonych w bliskości Rynku. Np. na parceli Rynek 50-Igielna 18, poniżej pomostu drewnianego (trakt, sekt. 5, w-wa A4), datowanego dendrologicznie na 1246(-6/+9), po 1249, po 1241, po 1251r., zarejestrowano jeszcze znacznej miąższości poziomy użytkowe związane z funkcjonowaniem parceli mieszczańskiej; na działce Więzienna 26a-Kotlarska 26, z obiektu 9, sekt. 27, w-wa A6 – z podwaliny budynku położonego w najstarszych nawarstwieniach uzyskano datę 1216 r. ; przy ulicy Ruskiej 2, z obiektu 1, sekt. 1 – reliktu budynku – uzyskano datę 1233 r., podczas gdy poniżej budowli zarejestrowano 1,5 m miąższości nawarstwienia związane z funkcjonowaniem parceli mieszczańskiej. Ze względu na lokalizację w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła p.w. św. Marii Magdaleny odrębną kwestię stanowi osadnictwo zbadane na działkach przy ul. św. Marii Magdaleny 4/5, Szewskiej 8 i Oławskiej 82-83, skąd mamy dendrodaty po 1185, dwie po 1202, po 1215, po 1234 r. obok dużej ilości dat z 2. poł. XIII w. Por. Bilińska-Czepelska, Bykowski i in. 1998; Bilińska-Czepelska, Borowski i in. 1998-99; Babij, Bilińska i in. 1998a, 1998b; Krąpiec 1997-1998 oraz informacja ustna mgr. K. Kamińskiego.

[31] Młynarska-Kaletynowa 1986, *passim*; 1995, s. 9-28.

[32] Rozpędowski 1995, s. 41-52.

[33] Pudełko 1964a, s. 115-137; 1964b, s. 3-28.

[34] Kozaczewski 1959a, s. 171-185; 1959b, s. 512-525; 1972, *passim*; 1973, *passim*; 1975, s. 249-261; Kozaczewska-Golasz 1995, s. 53-64.

przeprowadzonych u wylotu ul. Kurzy Targ do Rynku przez J. Kaźmierczyka[35], który odkrył tam ślady osadnictwa datowane na X-XIII w., lokalizacja niektórych obiektów odkrytych w trakcie ostatnich badań, wiążących się z najstarszymi uchwyconymi fazami osadnictwa, nie liczących się z granicami działek lokacyjnych, mogłaby wskazywać na ich starszą, przedlokacyjną metrykę. Problem osadnictwa związanego z pobliskim romańskim kościołem św. Marii Magdaleny ostatnio sygnalizował M. Goliński[36]. Wobec ciągłych problemów z precyzyjnym datowaniem ceramiki późnośredniowiecznej, pozyskane w trakcie badań zespoły na dzień dzisiejszy datować można na czas od 1. tercji, najpóźniej od poł. XIII[37] do pocz. XIV w. Brak w nich statystycznie istotnej zawartości ceramiki wczesnośredniowiecznej. Zwraca natomiast uwagę duży procentowo udział tzw. ceramiki stalowoszarej; szczególnie w starszych stratygraficznie nawarstwieniach (ryc. 18-20).

Na wyniki prac przy ul. Kurzy Targ należy patrzeć przez pryzmat ostatnich badań przy obecnej ul. św. Marii Magdaleny[38]. Zwraca tam uwagę po pierwsze: odkrycie reliktów budynku leżącego – podobnie jak w przypadku Kurzego Targu – w obrębie późniejszej ulicy; po drugie: wczesne powstanie wąskiego ciągu komunikacyjnego o przebiegu wschód–zachód, datowanego dendrologicznie na czas po 1239 r.[39] Początkowo miał on lokalne znaczenie; zapewne komunikował odkryty w trakcie badań budynek – stojący wówczas na parceli w miejscu późniejszego XVIII i XIX-wiecznego Gimnazjum – z ul. Szewską. Przejście to zostało usankcjonowane jeszcze w XIII w.; od północy jego krawędź wyznaczał wyjątkowo solidny płot[40], związany z południową granicą własności kościelnej, od południa wspomniana krawędź parceli. Nie wiadomo, czy już wtedy uliczka dochodziła do obecnej ulicy Kaznodziejskiej[41]. Ten zaczątek ulicy nigdy nie rozwinął się jednak na miarę Kurzego Targu. Przeszkodziła temu budowa gotyckiej bazyliki św. Marii Magdaleny, powodująca rozszerzenie cmentarza parafialnego również w kierunku południowym. Dopiero jego likwidacja i wyburzenie kamienic altarzystów doprowadziły do przekształcenia placu przykościelnego – *An der Magdalenen–Kirche* – w ulicę św. Marii Magdaleny w jej obecnym kształcie.

W trakcie badań Kurzego Targu nie udało się rozstrzygnąć, czy ewentualnego XIII-wiecznego przejścia nie zlokalizowano właśnie na przedłużeniu pierwotnej uliczki św. Marii Magdaleny, tj. przy obecnej południowej pierzei ulicy, tuż przy elewacji północnej domu handlowego braci Barasch – obecnie PSS „Feniks". Nawarstwienia te, niestety, w przeważającej mierze zostały zniszczone podczas jego budowy.

Wyniki badań dendrochronologicznych prób drewna z Kurzego Targu skłoniły niektórych badaczy do interpretacji odkrytego tam osadnictwa jako peryferii organizmu lokacyjnego, związanego z Nowym Targiem. Nie poddając krytyce przedstawionego ostatnio datowania Nowego Targu, poglądowi takiemu zdają się przeczyć wyniki badań parcel: Rynek 50-Igielna 18, gdzie poniżej pomostu drewnianego (trakt, sekt. 5, w-wa A4), datowanego dendrologicznie na 1246(-6/+9), po 1249, po 1241, po 1251r., zarejestrowano jeszcze znacznej miąższości poziomy użytkowe oraz Więzienna 26a-Kotlarska 26, gdzie z obiektu 9, sekt. 27, w-wa A6 – z podwaliny budynku położonego w najstarszych nawarstwieniach uzyskano datę 1216 r. Zwróćmy uwagę, iż działka ta nie leżała wcale w bezpośredniej bliskości Rynku. Analogiczna sytuacja miała miejsce na działce przy ul. Ruskiej 2, gdzie z obiektu 1, sekt. 1 – reliktu budynku – uzyskano datę 1233 r., podczas gdy poniżej budowli zarejestrowano 1,5 m miąższości nawarstwienia związane z funkcjonowaniem parceli mieszczańskiej. Odrębną kwestię stanowi osadnictwo zbadane na działkach przy ul. św. Marii Magdaleny 4/5, Szewskiej 8 i Oławskiej 82-83. Ze względu na lokalizację w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła p.w. św. Marii Magdaleny nie zaskakują dendrodaty po 1185, dwie po 1202, po 1215, po 1234 r. obok dużej liczby dat z 2. poł. XIII w.[42]

[35] Kaźmierczyk 1959, s. 124-126.

[36] Goliński 1998, *passim*.

[37] W miejscu tym trzeba zaznaczyć, iż kwestia momentu pojawienia się ceramiki o cechach „późnośredniowiecznych", jak i samej jej definicji, w dalszym ciągu jest otwarta; jednakże sztywne utrzymywanie dotychczasowego datowania nie wydaje się już możliwe. Por. Rzeźnik 1998, *passim*.

[38] Bilińska, Goliński, Limisiewicz i in. 1999, *passim*.

[39] Element nawierzchni wtórnie użyty; został on najprawdopodobniej wycięty z fragmentu przyciesi budynku lub, co bardzo prawdopodobne, płotu w konstrukcji słupowej z ryglami przyciesiowymi, odkrytego tuż obok.

[40] Wzniesiony w wyjątkowo rzadkiej we Wrocławiu konstrukcji słupowej z ryglami przyciesiowymi.

[41] Ul. Kaznodziejska w swej obecnej postaci powstała u progu czasów nowożytnych. Świadczy o tym renesansowa faza budowlana kamienicy na działce przy ul. Biskupiej 15, badanej ostatnio przez C. Lasotę i autora. Budowlę zwężono wówczas dość znacznie od strony nowo powstałego traktu komunikacyjnego. Do podobnych wniosków skłaniać mogą też wstępne wyniki badań archeologicznych tej parceli. Informacja ustna mgr. K. Bykowskiego.

[42] Por. Bilińska-Czepelska, Bykowski i in. 1998; Bilińska-Czepelska, Borowski i in. 1998-99; Babij i in. 1998a, 1998b; Krąpiec 1997-1998. Informacja ustna mgr. K. Kamińskiego.

Podsumowując nasze rozważania dotyczące Kurzego Targu, podkreślić należy raz jeszcze, że konstrukcja ryglowa budynków, ich sytuacja odpowiadająca sieci parcelacyjnej Wrocławia oraz daty dendrologiczne skłaniają autorów badań do przyjęcia tezy o wczesnej lokacji miasta wokół obecnego Rynku, bliżej roku 1200.

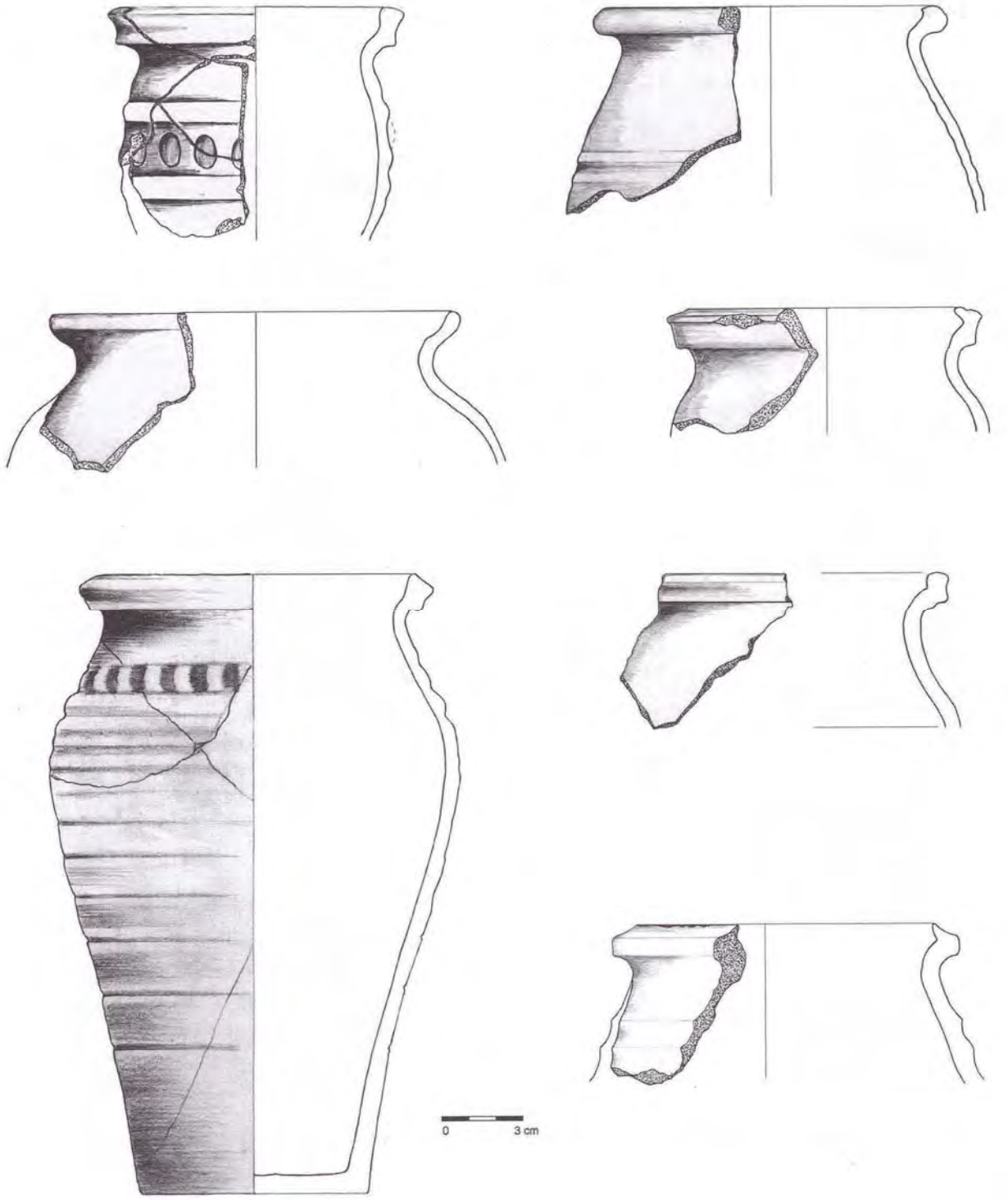

Ryc. 18. Wybór ceramiki grupy technologicznej B1 z zespołów datowanych dendrochronologicznie na 1. poł. XIII w. (po 1209 - po 1230 r.)

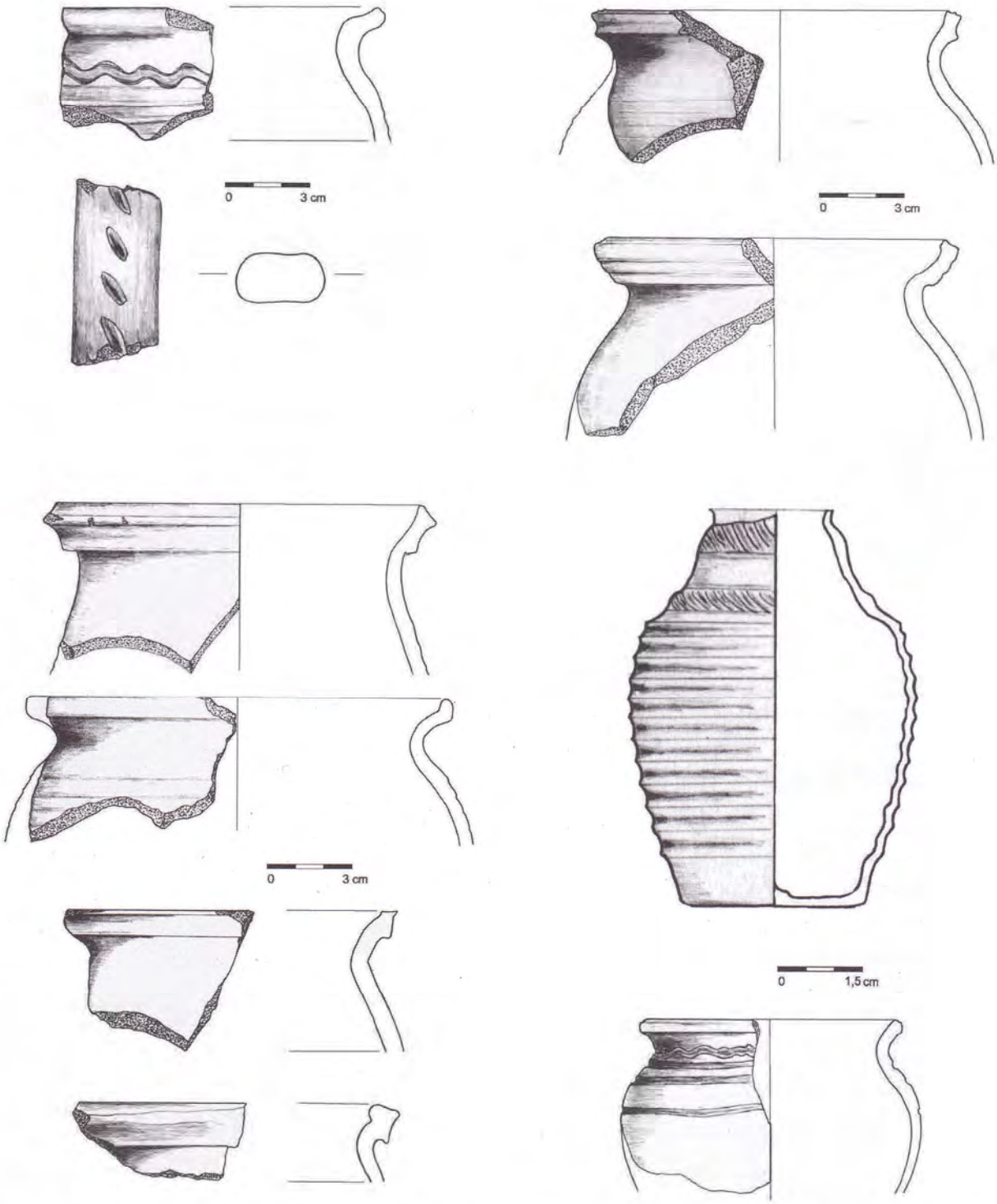

Ryc. 19. Wybór ceramiki grupy technologicznej B1 z zespołów datowanych dendrochronologicznie na 1. poł. XIII w. (po 1209 - po 1230 r.)

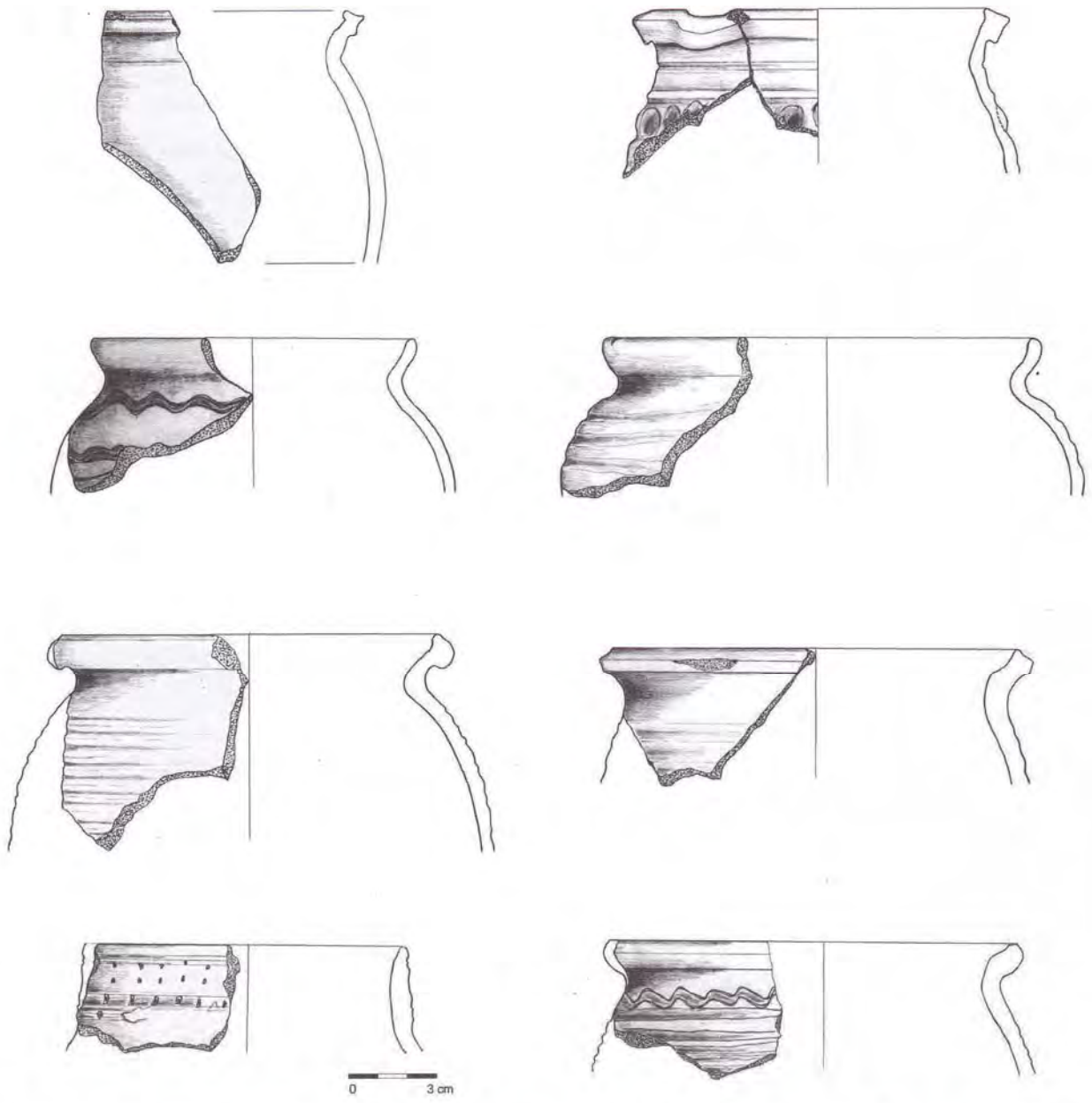

Ryc. 20. Wybór ceramiki grupy technologicznej B1 z zespołów datowanych dendrochronologicznie na 1. poł. XIII w. (po 1209 - po 1230 r.)

LITERATURA

Babij M., Bilińska A., Burnita J., Bykowski K., Cholewa P., Czerner R., Fabisiak W., Goliński M., Ilkosz J., Limisiewicz A., Kabała C., Kitliński B., Konczewski P., Krąpiec M., Lasota C., Opalińska M., Płonka T., Traczyk A., Traczyk A., Wiśniewski A., Wiśniewski Z.,

1998a *Kompleksowe badania archeologiczno-architektoniczne przy ul. św. Marii Magdaleny 4/5 we Wrocławiu*, mps w archiwum Wojewódzkiego Oddziału Służby Ochrony Zabytków (WOSOZ) we Wrocławiu.

1998b *Kompleksowe badania archeologiczno-architektoniczne przy ul. Szewskiej 8 we Wrocławiu*, mps w archiwum WOSOZ we Wrocławiu.

Bilińska-Czepelska A., Borowski G., Bykowski K., Cholewa P., Dobrakowski M., Fabisiak W., Guszpit P., Hryhorczyk A., Jarysz P., Krąpiec M., Krukiewicz B., Limisiewicz A., Nowaczyk W., Pacek M., Piszczałowski W., Płonka T., Starzyński K., Szczecińska M., Tymciów W., Wiśniewski A., Wiśniewski Z.,

1998-99 *Kompleksowe badania wschodniej części kwartału zabudowy pomiędzy ulicami Odrzańską – Nożowniczą – Więzienną – Kotlarską na Starym Mieście we Wrocławiu*, mps w archiwum WOSOZ we Wrocławiu.

Bilińska-Czepelska A., Bykowski K., Cholewa P., Fabisiak W., Guszpit P., Limisiewicz A., Płonka T., Szczecińska M., Wiśniewski A., Wiśniewski Z.,

1998 *Kompleksowe badania archeologiczno-architektoniczne posesji Rynek 50-Igielna 18 we Wrocławiu*, mps w archiwum WOSOZ we Wrocławiu.

Bilińska A., Goliński M., Ilkosz J., Limisiewicz A., Mruczek R., Stefanowicz M., Wiśniewski Z.,

1998 *Ratownicze badania archeologiczne związane z budową – wymianą sieci wodociągowej i przebudową sieci kanalizacji sanitarnej przy ulicy Kurzy Targ we Wrocławiu w 1998 roku*, t. I, mps w archiwum WOSOZ we Wrocławiu.

Bilińska A., Goliński M., Limisiewicz A., Mruczek R., Stefanowicz M., Wiśniewski Z.,

1999 *Ratownicze badania archeologiczno-architektoniczne związane z realizacją sieci wodno-kanalizacyjnej i gazowej do budynku hotelowego przy ulicy św. Marii Magdaleny we Wrocławiu w 1999 roku*, mps w archiwum WOSOZ we Wrocławiu.

Broniewski T., Kozaczewski T.,

1967 *Pierwotny kościół św. Marii Magdaleny we Wrocławiu (wyniki badań)*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", t. 12, z. 3-4, s. 3-22.

Chorowska M.,

1994 *Średniowieczna kamienica mieszczańska we Wrocławiu*, Wrocław.

Goliński M.,

1997 *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia. (przestrzeń – podatnicy – rzemiosło)*, Wrocław.

1998 *Wrocławska ulica Kurzy Targ (dawniej Hunermarkt) w średniowieczu w świetle badań historycznych*, mps w archiwum AKME – Zdzisław Wiśniewski.

Kaźmierczyk J.,

1959 *Sprawozdanie z badań archeologicznych Wrocławia za rok 1957*, „Archeologia Śląska", t. 3, s. 124-126.

Kitliński B., Limisiewicz A., Płonka T., Wiśniewski A., Wiśniewski Z.,

1998 *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych w obrębie Rynku i ulicy Świdnickiej na Starym Mieście we Wrocławiu w 1997 roku*, mps w archiwum AKME – Zdzisław Wiśniewski.

Kozaczewska-Golasz H.,

1995 *Wrocław w latach 1204-1263*, [w:] *Architektura Wrocławia*, t. 2, *Urbanistyka*, Wrocław, s. 53-64.

Kozaczewski T.,

1959a *Początki i rozwój Wrocławia do roku 1263*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", t. 4, z. 3-4, s. 171-185.

1959b *Przejście od miasta wczesnośredniowiecznego do miasta późnośredniowiecznego*, „Sobótka", t. 4, s. 512-525.

1972 *Wielkość i program budowy miasta średniowiecznego*, „Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej", nr 4, seria Monografie nr 3.

1973 *Rozplanowanie, układ przestrzenny rozwój miasta średniowiecznego*, „Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej", nr 5, seria Monografie nr 4.

1975 *Forum Vratislaviense, Civitas Vratislaviensis, Civitas Vratislavia*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", t. 20, z. 4, s. 249-261.

Krąpiec M.,

1997-98 *Wyniki analiz dendrochronologicznych prób drewna z wykopalisk prowadzonych przez firmę AKME w sezonie 1997-1998*, mps w archiwum AKME – Zdzisław Wiśniewski.

1999 *Wyniki analizy dendrochronologicznej drewna z badań wykopaliskowych prowadzonych we Wrocławiu przez AKME*, mps w archiwum AKME – Zdzisław Wiśniewski.

Lasota C., Chorowska M.,

1995 *Działka lokacyjna we Wrocławiu*, [w:] *Architektura Wrocławia*, t. 2, *Urbanistyka*, Wrocław, s. 66.

Młynarska-Kaletynowa M.,

1986 *Wrocław w XII-XIII wieku, Przemiany społeczne i osadnicze*, Wrocław.

1995 *Przemiany przestrzenne Wrocławia w wiekach XII-XIII*, [w:] *Architektura Wrocławia*, t. 2, *Urbanistyka*, Wrocław, s. 9-28.

Piekalski J.,

1995 *Ze studiów nad drewnianą zabudową Wrocławia w późnym średniowieczu*, [w:] *Architektura Wrocławia*, t. 1, *Dom*, Wrocław, s. 75-87.

Pudełko J.,

1964a *Działka lokacyjna w strukturze przestrzennej średniowiecznych miast śląskich XIII w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", t. 9, z. 2, s. 115-137.

1964b *Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienie działki*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", t. 9, z. 1, s. 3-28;

Rozpędowski J.,

1995 *Wrocław pierwszej lokacji*, [w:] *Architektura Wrocławia*, t. 2, *Urbanistyka*, Wrocław, s. 41-52.

Rzeźnik P.,

1998 *Przemiany wytwórczości garncarskiej średniowiecznego Wrocławia w czasie wielkiej reformy miejskiej*, [w:] *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. „Rewolucja" XIII wieku*, Wrocław, s. 121-153.